

հաստատուն մի ցուցում ունինք նչեցու շրջաբերականի ժամանակի մասին:

Միաբարական շարժումն ունէր և իւր դրական կողմերը. ինչպէս վերև յիշուեցաւ Բարդուղիմէոս եպիսկոպոսին օգնութեան էին եկել և մի խումբ լատին կրօնաւորներ, որոնք հաւատափոխութեան քարոզութեան հետ սկսեցին թարգմանութիւններով ևս զբաղուել և լատինական միջնադարեան աստուածաբանական գիտութիւնը, թէպէտ և յոռի ու անպիտան լեզուով, պատուաստել Հայոց մէջ: Իրաւացի է Բարդուղիմէոս եպիսկոպոսի նկատողութիւնը, որ միաբարութեան հակառակորդ հայ վարդապետները կաթողիկոսերից ձեռք բերած գէնքերով, պատերազմում էին նրանց դէմ. ուստի և բանադրում է այն մարդուն, «որ տայ զքարոզագիրս այս ի ձեռն հակառակաց և կամ ի ձեռն սուտ միաբանաց (միաբանողաց ?). զի փորձեցաք բազում անգամ, որ հակառակ մարդիկ զմեր բանս իւրեանց գէն արարին և սրով մեր պատերազմեցան ընդ մեզ և ընդ ճշմարտութեանն»: Այս քարոզչիքը պարսկերէնից թարգմանել է Յոհան Բրունցին (Յաւել, Բ. 90, Ձեռ. էջմ. № 2203 / 2185):

Տեսանք, որ այս շարժման հետ կապուած ամենահին թարգմանութիւնը 1321 թուից՝ «Գիրք մուրեց. և ժ. բանեան հրամնց.» աշխատութիւնն էր, «ձեռամբ Յրա Պետրոսի, ազգաւ լատին, աշխարհաւ Գարզնացի, ի կրգէ. սրբոյն Դոմէնիկոսի» (s), օգնութեամբ «ազգաւ հայ» Յակոբոս վարդապետի (*): Յոհան Երզնկացին 1222 / 3 թուին Մործորի վանքում թարգմանում է Թովմա Ակուինացու Եօթն Սորհրդոց գիրքը (**): Բարդուղիմէոս եպիսկոպոսի Գարոզգրքի թարգմանութեան մասին յիշատակութիւն եղաւ արգէն. նորա մի ուրիշ գիրքը «Վեցօրեա գծոց. արարչութեան» թարգմանութեամբ դարձեալ Յակոբոս վարդապետի «ի լատին բարբառոյ ի հայ լեզու». պէտք է նշանակել 1331 թուից յետոյ, որովհետեւ «թարգմանեցաւ սա ի գեղն Բոնայ» և 1333 թուից առաջ, երբ մեռաւ Բարդուղիմէոսը (***) : Նորա երրորդ գործն է հայերէն թարգմանուած «Հաւաքումն համաօտ և յոյժ օգտակար ի զիւրէգէկէն, որ է տրամաբանութիւն. կարգեալ և թարգմանել. ձեռամբ Բարդուղիմէոսի Յոսանկ եպիսկոպոսի և տիեզերալոյս վարդապետի». սկս. «Եւ զի խօսելոց եմք ի զիւրէթիկայէն» (****): «Գիրք յաղագս դժոխոց» ևս թարգման-

ուած է Բոնեցու և Բարդուղիմէոս եպիսկոպոսի ձեռքով (*): Յրա Ջուանի անգլիացին «ի գեղջէն Սուիննէֆորդ, ի կարգէ քրդց. սրբոյն Դոմինիկոսի» 1337 թուին վերոյիշեալ Յակոբ վարդապետի օգնութեամբ «ի վրին. վանքս Բոնոյ» թարգմանել է «Յաղագս հոգոյն, զօրութեանց նորին և առաքինութեանց, նաև հրշտկց.» յիշատակարանի մէջ, նման բովանդակութեամբ կցուած և ուրիշ թարգմանութիւնների, նկարագրուած են Յովհաննէս Բոնեցու մատուցած ծառայութիւնները. «արգ վերոյասցլ. վրդպն. Յոհան եղեւ պճն. բզմ. օգտեն. եւ ժղզց. աստ վրդպք. ի լատինացւոց եւ ի հայոց, տածելով զամենեսեան ըս. հոգւոյ եւ ըստ մրմնոյ. եւ թրգմնց. եւ թրգմնէ. գիրս բզմ. ոգեշահս եւ լւորիչս. . . . եւ առջնր. դեաց արմուրցն. ի հնչնդւի. գրարկն. աթոռոյն Հոսմայ» (**). նա է վանքի առաջնորդն ու հոգաբարձուն: (Յ)րապօնցի Ֆրա Մնուրի ձեռքով «թվ. ՉՁԸ» (= 1339) թարգմանուել է կարդինալ «Բօնա Վեներուիէ վան վարուց սրբոյն Յրանցիսկոսի» գիրքը (***): Նոյն Յակոբ վարդապետի օգնութեամբ և նոյն վանքում 1341 թուին, «ձեռամբ Ֆր. Պետրոսի ազգաւ լատին և աշխարհաւ Արակօնացի» թարգմանուել է «գիրքս որ կոչի Ալպերտ, ի լատին բրբոյն. ի հայս». ինչպէս նախընթացի, նոյնպէս և այս գրքի գրիչն է Ֆր. Դոմինիկոս Սալիթագեցի, հօր անունը Առաքել և մօրը Փոքրմէր: Նոյն գիրքը նրանք թարգմանել են «վերստին» 1344 թուին (****): Մի տարի յետոյ 1345 թուին սրանք թարգմանում են «Գիրք տնօրէնութեն. Գի., որ է առաջին հատոր երգ. մասին երանելոյն Թօմայի ի լատին բարբառոյն ի հայս» (*****): Սրանց հետ թարգմանում են կամ գրում մի շարք ուրիշ աշխատութիւններ ևս (*****):

Գրական և քարոզչական այս գործունէութիւնը լատինների կողմից շարունակուում է և նչեցու մահուանից յետոյ, բայց մեր ներկայ աշխատութեան շրջանակից դուրս է կանգ առնել դորա վերայ. մեր

(*) Պետրոս Արագոնացու և Յակոբոս Բոնեցու աշխատութիւնների և թարգմանութիւնների մի մեծ ցանկ տես Ալիշան, Սիսական, էր. 385:
(**) Թարգմանութիւնից երկու տարի յետոյ՝ Գլաձորցիք ունին արգէն սորա ընդօրինակութիւնը [(Ձեռ. № 505 / 560 (Կոր. 493). Յաւել, Բ. 84):
(***) Ձեռ. էջմ. № 4064. № 280 Գց.: Այս գործն էլ անմիջապէս ընդօրինակել են Գլաձորցիք եփրեմի գրչութեամբ, որից արտագրել է ապա Գրիգոր Տաթեւացին իւր ուսուցիչ Յոհան Որոտնեցու համար (տես Ձեռ. էջմ. 1972 / 1659):
(****) Նոյն եփրեմի գրչութեամբ պատրաստուած «Վեր-

լուծական Արիստոտէլի վս. հաւաքման» օրինակից արտագրել է Տաթեւացին Որոտնեցու համար (մեր սեպտական ձեռագիր, որ այժմ յանձնուած է մատենադարանին, առանց համարի դեռ ևս):

(*) Ձեռ. էջմ. № 370 նժ. = 5092
(**) Ձեռ. էջմ. № 94 / 3276, 88բ., 89բ.: Տես և № 370 նժ.:
(***) Ձեռ. էջմ. № 1766 / 1736, 3ա., 142ա., 142բ.:
(****) Ձեռ. էջմ. № 115. Ցիշատակարանների վերջում աւելացրած է «Չպատուական և զմեծամարտիկ բարունին Մրգէ», որ բզմ. աշխատեցաւ ի վր. մեր, յաղօթս յիշեցէք», այս Մարգարէ վարդապետը Օծոպեցին է, Բոնեցու հետ միաբարութեան յարողներից մէկը, որ կազմել էր նաև Ներսէս Տարօնեցու Աստուածաշունչը՝ «յաւուրս խ.» : Նոյնը պիտի լինի մի տուփի մէջ կազմած Բարդուղիմէոսի Գարոզգրքն ու «Գիրք դժոխոց»ը № 370 նժ. ստացողն և ուղղողը, որ իրեն «սպասաւոր բանի» է անուանում:
(*****) Ձեռ. էջմ. № 122:
(*****) Ալիշան, Սիսական, 385: Կոնիքեր, Յուլիան, 158: